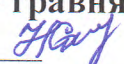

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
кафедра мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії

**СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ АРХАЇЗМІВ В
УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ АНІМЕ (НА ПРИКЛАДІ СЕРІЇ FATE)**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки IV курсу бакалаврату,
освітньої програми
«Японська мова і література та переклад,
англійська мова»,
спеціальність— 035.069 «Східні мови та
літератури (переклад включно), перша -
японська
Мар'яна Петрівна Дударчук
Науковий керівник:
д.пед.н., проф. Оксана АСАДЧИХ

«Допущено до захисту»
Протокол засідання
кафедри мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
протокол №18 від «27» травня 2026 року
в.о. завідувача кафедри
д.філол.н, доц. Наталя ІСАЄВА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження застарілої лексики: лінгвістичний та стилістичний аспекти.	6
1.1 Поняття застарілої лексики в українському мовознавстві.....	6
2.1. Особливості японської термінології на позначення застарілої лексики ...	11
1.3. Стилiстичнi функцiї застарiлої лексики.....	15
<i>Висновки до першого розділу</i>	18
РОЗДІЛ 2. Функціонування застарілої лексики в аніме (на прикладі серії Fate) та способи її перекладу	20
2.1 Аніме як культурно-лінгвістичний феномен	20
2.2 Особливості функціонування застарілої лексики в аніме.....	22
2.2.1 Функції застарілої лексики в аніме	24
2.2 Застаріла лексика як складова якуварі-го	28
2.2.1 Тип «правителя-завойовника».....	29
2.2.2. Тип «лицаря».....	30
2.2.3. Тип «жорстокого царя».....	32
2.2.4. Тип «шляхетної дами»	34
2.3. Особливості перекладу застарілої лексики в аніме українською мовою ..	36
2.3.1 Основні перекладацькі труднощі при відтворенні застарілої лексики в аніме	37
2.3.2 Стратегії перекладу застарілої лексики в аніме	39
2.3.3 Особливості перекладу застарілої лексики в заклинаннях та ритуальних формулах	44

<i>Висновки до другого розділу</i>	<i>45</i>
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49
ДОДАТОК.....	54

ВСТУП

Мова завжди була не лише засобом комунікації, а й свідченням історії та світогляду народу. З плином часу вона невинно оновлюється: слова народжуються, змінюють свою форму й відходять у минуле разом з епохами, що їх породили. Проте, навіть вийшовши з повсякденного вжитку, лексеми не зникають безслідно. Складові пасивного словника мови, зокрема застаріла лексика, продовжують функціонувати в різножанрових текстах, слугуючи потужним стилістичним інструментом у руках письменника, сценариста чи перекладача. У японській мові, збагаченій тисячолітньою літературною традицією, архаїзми навіть у сучасних медіажанрах використовуються доволі активно й виконують одночасно кілька функцій, поєднуючи номінативне значення зі стилістичним забарвленням. Саме тому адекватне відтворення застарілої лексики вимагає від перекладача розуміння не лише семантики архаїзму, а й мотивації його вживання в конкретному контексті. Це дослідження присвячене аналізу застарілої лексики як стилістичного засобу в аніме на прикладі серії Fate та стратегіям її відтворення в українському перекладі.

Актуальність дослідження. Аніме є одним із найпопулярніших продуктів сучасної японської культури з багатомільйонною глобальною аудиторією, й інтерес до нього з боку лінгвістів невинно зростає. Та попри значний науковий інтерес до особливостей японської мови в аніме-дискурсі, застаріла лексика як його складова досі не ставала предметом системного дослідження у вітчизняному мовознавстві. До того ж стрімке зростання кількості перекладів аніме українською мовою і відсутність усталених перекладацьких стратегій для роботи з архаїчною лексикою в цьому жанрі зумовлюють практичну потребу у теоретичному підґрунті, яке й покликана закласти ця робота. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки фахівців у галузі японської філології та перекладознавства. На їхній основі можуть бути розроблені навчальні матеріали, що розглядають не лише семантичний аспект застарілої лексики, а також її стилістичний та культурний

контексти, що сприятиме формуванню в студентів глибшого розуміння японської мови.

Метою дослідження є комплексний аналіз функціонування застарілої лексики в аніме на прикладі серії Fate та визначення ефективних стратегій її відтворення в українському перекладі.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

1. Розглянути теоретичні засади вивчення застарілої лексики в українському та японському мовознавстві.
2. Схарактеризувати основні стилістичні функції застарілої лексики та умови їхньої реалізації залежно від типу лексичної одиниці та жанру тексту.
3. Визначити специфіку функціонування застарілої лексики в аніме-дискурсі.
4. Здійснити аналіз застарілої лексики у мовленні персонажів аніме-серії Fate на лексичному та граматичному рівнях і встановити її зв'язок із системою якуварі-го.
5. Визначити та систематизувати стратегії відтворення застарілої лексики в українському перекладі аніме.

Об'єктом дослідження є застаріла лексика японської мови.

Предметом дослідження є стилістичні функції застарілої лексики в аніме-дискурсі та стратегії її відтворення в українському перекладі.

Для досягнення поставленої мети застосовано такі **методи дослідження**:

- 1) описовий метод; 2) метод контекстуального аналізу; 3) зіставний метод; 4) метод вибірки; 5) функціонально-семантичний аналіз; 6) кількісний аналіз.

Структура роботи відповідає поставленим завданням і складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатку.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження застарілої лексики: лінгвістичний та стилістичний аспекти.

У цьому розділі буде розглянуто основні теоретичні засади вивчення застарілої лексики в українському та японському мовознавстві, зокрема підходи до її класифікації у різних мовознавчих традиціях та визначення її стилістичних функцій. Особливу увагу приділено специфіці японської термінології на позначення застарілих лексичних одиниць й аналізу їхньої ролі у формуванні стилістичного регістру тексту, що становить необхідне підґрунтя для подальшого практичного дослідження особливостей функціонування застарілої лексики в аніме.

1.1 Поняття застарілої лексики в українському мовознавстві

Лексичний склад будь-якої мови перебуває у стані постійного розвитку та змін, зумовлених як внутрішніми закономірностями мовної системи, так і екстралінгвістичними чинниками, зокрема суспільними, культурними чи історичними трансформаціями. Поки одні слова століттями продовжують активно функціонувати у мовленні, інші з плином часу виходять з ужитку, змінюють своє значення або форму. Вивчення цих процесів становить один із ключових напрямів таких галузей мовознавства як лексикологія, історія мови, семантика, стилістика, перекладознавство тощо, оскільки вони відображають як внутрішню еволюцію мовної системи, так і зміни у світогляді мовного колективу, слугуючи свідченням трансформацій, крізь які пройшла мова разом з її носіями.

У сучасній лінгвістичній парадигмі словниковий склад мови поділяється на **активний і пасивний лексичні склади** відповідно до рівня актуальності та частотності вживання мовних одиниць у мовленнєвій практиці [Кочерган 2010, с. 141]. До **активного** складу лексики належать слова, що регулярно використовуються в усіх сферах мовлення та є зрозумілими для всіх членів мовної спільноти. Насамперед це загальноновживана й нейтральна лексика, а також одиниці обмеженішого вживання (терміни, професіоналізми, неологізми та ін.),

наявні у повсякденному спілкуванні [Русанівський, Тараненко 2004, с. 13]. **Пасивна** лексика охоплює слова, що рідко або зовсім не вживаються в повсякденному мовленні, однак залишаються зрозумілими для носіїв мови завдяки історичній, культурній чи літературній традиціям. До неї відносяться неологізми, застаріла лексика, діалектизми, професіоналізми, жаргонізми, маловживана термінологія тощо [Русанівський, Тараненко 2004, с. 462].

Розуміння функціонування лексем пасивного словника мови на різних етапах розвитку мови становить важливу основу для стилістичного аналізу різностильових текстів різних епох, матеріалів сучасної масової культури, а також для дослідження історичної динаміки лексичної системи мови. Адже пасивна лексика рідко з'являється в тексті випадково, натомість її вживання, як правило, є або маркером соціальної належності автора або його свідомим стилістичним вибором: вона може слугувати засобом характеристикації персонажів, методом відтворення історичного чи регіонального колориту, певної атмосфери, інструментом пародіювання чи іронії тощо [Пономарів 2000, с. 74]. Відтак без розуміння семантичного та функціонального навантаження одиниць пасивної лексики адекватна інтерпретація тексту та його переклад стають неможливими.

У цьому дослідженні ми зосереджуємо увагу на **застарілій лексиці** як одному з ключових пластів пасивного словникового складу мови. Згідно з С. Дорошенко, термін «застарілі слова» застосовується на позначення лексичних одиниць, які або повністю втратили активне використання, або функціонують у мовленні обмежено, залишаючись при цьому здебільшого зрозумілими для носіїв мови [Дорошенко 2006, с. 157].

Попри свою наукову значущість, застаріла лексика тривалий час не виокремлювалася в самостійний об'єкт українських лінгвістичних досліджень і розглядалася лише поверхнево, переважно в контексті ширших досліджень із лексикології, зокрема у працях Л. Булаховського та І. Білодіда. Лише починаючи з 50-х рр. XX ст. інтерес до цього пласту лексики почав помітно зростати: з'явилися наукові праці, у яких застаріла лексика розглядалася як самостійне

мовне явище, зокрема дослідження, присвячені її систематизації. Одним із перших кроків у цьому напрямі можна вважати працю І. К. Білодіда «Українська літературна мова другої половини XVI, XVII і XVIII ст.» (1957): хоча ґрунтовне теоретичне осмислення застарілої лексики й не входило до її основних завдань, саме вона вперше звертає увагу на це явище як на окремий лексичний пласт української мови, що дало поштовх до подальшого розвитку відвідних мовознавчих студій.

В основу сучасного підходу до систематизації застарілої лексики покладено концепцію двобічності мовного знака, згідно з якою вихід слова з активного вжитку може відбуватися на двох рівнях: рівні означника (форми лексеми) та рівні означуваного (змісту) [Соссюр 1998, с. 86]. Одним з перших запропонував класифікацію застарілої лексики у своїй роботі «Курс сучасної української літературної мови» (1965) М. Жовтобрюх, поділяючи її на **матеріальні архаїзми, або історизми й стилістичні архаїзми, або просто архаїзми** [Жовтобрюх 1965, с. 63]. Відповідно, залежно від рівня, на якому відбулась архаїзація, сучасні українські дослідники здебільшого дотримуються цієї традиційної класифікації.

Грищенко визначає **історизми** як «слова, вживані для позначення предметів, явищ і понять, які припинили своє існування» [Грищенко 2002, с. 193]. Такі одиниці переходять до пасивного словника внаслідок екстралінгвістичних чинників: суспільних перетворень, змін у побуті, зникнення відповідних інститутів чи явищ. Білодід зауважує, що серед історизмів за семантичним критерієм можна виділити такі групи слів:

- слова, що характеризують класову структуру суспільства;
- назви колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад;
- назви неіснуючих у наш час установ і організацій;
- назви колишніх професій;

- назви зниклих побутових звичаїв, старих обрядів релігійних свят;
 - назви старовинної зброї, амуніції військових регалій;
 - назви колишніх знарядь праці, якими тепер не користуються в господарстві та на виробництві;
 - назви старовинного чоловічого та жіночого одягу, взуття, головних уборів, які вийшли з ужитку;
 - назви старовинних монет, грошових одиниць;
 - назви старовинних одиниць виміру і ваги;
 - назви старовинного посуду;
 - імена і прізвища відомих історичних діячів;
- назви зниклих народів, які відіграли певну роль в історії людства;
- назви колишніх релігійних організацій та їх представників;
- [Білодід 1973, с. 234]

Іншим типом лексики є **архаїзми**: вони позначають поняття, актуальні й досі, однак самі слова були витіснені з активного вжитку іншими лексемами внаслідок внутрішньомовних процесів [Ющук, с. 225]. Причиною такої заміни є не суспільні зміни, а історичний розвиток мови: нові слова виявляються зручнішими, продуктивнішими або стилістично нейтральнішими, тому поступово займають місце старих форм.

Характерною рисою архаїзмів є те, що, на відміну від історизмів, вони мають сучасні лексичні відповідники [Букрієнко, Комісаров 2014, с. 201]. У підручнику «Сучасна українська літературна мова» Н. Шкурятини додатково поділяє архаїзми на такі групи:

- 1) власне лексичні – слова, витіснені з мови словами з іншим коренем: перст (палець), вуста (губи);
- 2) лексико-словотвірні – архаїзми, що відрізняються від сучасних відповідників лише афіксами: шкатула (шкатулка), вої (воїни);

3) лексико-фонетичні – архаїзми, що відрізняються від сучасних відповідників однією або двома фонемами: злато (золото), піїт (поет);

4) лексико-морфологічні – застарілі граматичні форми активно вживаних змінних слів: молітеся (моліться), люде (люди);

5) лексико-семантичні – слова, які мають застарілі значення, що існують паралельно зі значеннями активно вживаними в сучасному мовленні: лікоть (у давнину міра довжини), грамота (у давнину лист).

[Шкурятин 2007, с. 251]

Таким чином, принципова відмінність між двома типами застарілої лексики полягає в наступному: історизми виходять з активного вжитку разом із реаліями, які вони позначають, тоді як архаїзми витісняються новими словами за збереження самого поняття. Таке розмежування має важливе теоретичне й практичне значення для стилістики й перекладознавства, оскільки обидва типи застарілої лексики виконують різні функції в тексті та потребують різних підходів до аналізу й перекладу.

Окрім класичного підходу до систематизації застарілої лексики, в межах якого вона поділяється на історизми та архаїзми, існує й підхід, що зосереджується на ступені застарілості лексеми й сферах його вживання. Ступінь застарілості слова визначається його місцем у лексичній системі мови, поширеністю й тривалістю вживання його в минулому в складі активної лексики та зв'язками зі спорідненими словами; відповідно, слова, що виконують важливу номінативну функцію, широко використовуються в мовленні протягом тривалого часу та вступають активні семантико-словотвірні стосунки з іншими словами, меншою мірою піддаються процесам архаїзації [Пономарів 1997, с. 67]. Н. Ц. Ференц, спираючись на функціональний критерій, виокремлює серед архаїзмів також біблеїзми, церковнослов'янізми та міфологізми [Ференц 2011, п. 8.3.3]. Біблеїзми – це слова та вирази, що походять із текстів Святого Письма і зберігають у мові сакральне або урочисте забарвлення; церковнослов'янізми –

лексичні одиниці, запозичені зі старослов'янської мови й пов'язані переважно з релігійно-обрядовою сферою; до міфологізмів належать слова, що позначають образи, істоти або поняття з давньої міфології та народних вірувань.

Отже, застаріла лексика є складним і різноплановим явищем, що підтверджується існуванням різноманітних класифікаційних підходів, заснованих на причинах архаїзації, характері мовних трансформацій, сфері функціонування, ступені застарілості лексичних одиниць тощо. Дослідники послідовно прагнуть охопити різні аспекти процесу архаїзації слів, а наявні підходи до вивчення застарілої лексики не суперечать, а взаємодоповнюють один одного, і лише їх комплексне застосування дає змогу сформулювати цілісне уявлення про місце й функції застарілої лексики в системі мови.

2.1. Особливості японської термінології на позначення застарілої лексики

В довоєнний період пасивна лексика в Японії практично не ставала предметом спеціального лінгвістичного дослідження, що почасти пояснюється загальним станом мовознавства того часу. Можна також припустити, що в японську контексті нагальної потреби для такого дослідження й не виникало, оскільки упродовж тривалого часу процес лексичного оновлення японської мови відбувався значно повільніше, ніж у мовах Європи, насамперед через тривалу політику ізоляції країни, що суттєво обмежувала проникнення нових понять, запозичень і неологізмів ззовні [Shibatani 1990, с. 148]. За таких умов межа між активним і пасивним лексичним складом мови залишалася відносно стабільною і не вимагала теоретичного осмислення.

Для сучасного японського мовознавства менш характерним є чітке протиставлення архаїзмів та історизмів, натомість визначальну роль відіграє **ступінь застарілості слова**, його функціонування у сучасному мовленні та сфери актуального вживання. Таким чином, японська система термінології щодо застарілої лексики ґрунтується на функціональному, а не семантичному критерії.

Першою категорією застарілої лексики за ступенем застарілості в японському мовознавстві є 廃語 *haigo*, або 死語 *shigo*. Це слова, що фактично втратили зв'язок із сучасною мовною системою та більше не функціонують навіть у літературному чи культурному контекстах, сприймаючись носіями як цілком «мертві» лексеми. В тлумачному словнику японської мови Дайджісен хайго визначені як лексичні одиниці, що поступово виходять з ужитку з різних причин – як унаслідок зникнення позначуваного поняття, так і внаслідок витіснення іншими лексемами, що ще раз підтверджує відсутність у японській лінгвістиці чіткого розмежування між архаїзмами та історизмами як самостійними класифікаційними категоріями [デジタル大辞泉]. Розуміння хайго сучасними носіями мови, як правило, неможливе без спеціальної філологічної підготовки або звернення до довідкової літератури. Прикладами хайго є 御座す *owasu* – давня форма дієслова «бути» або «йти», вживана щодо осіб найвищого статусу, передусім імператора та богів, 勅 *mikotonori* (імператорський указ), 贄 *nie* (підношення богам). Усі ці форми збереглися переважно в релігійних ритуальних текстах та пам'ятках давньояпонської писемності, і для пересічного сучасного читача є практично незрозумілими.

В умовах сучасного суспільства категорія шіго поповнюється особливо інтенсивно, що безпосередньо пов'язано з високою динамічністю японської мови на сучасному етапі її розвитку. Процеси глобалізації, активне запозичення іншомовної лексики та розквіт інтернет-культури зумовили стрімке збільшення кількості лексем, що швидко входять до активного вжитку і так само швидко його покидають. Найактивніше процесів архаїзації зазнає лексика пласта 流行語 *ryūkōgo* – модного сленгу, що зазвичай функціонує в повсякденному мовленні лише протягом короткого часу, після чого переходить до категорії мертвих слів, не закріпившись у постійному лексичному фонді мови [マイナビニュース、2024]. Утім, важливо розрізняти два принципово відмінні шари застарілої: слова, що відійшли

до пасивного словника в давнину, та модний сленг, який стрімко з'являється і так само стрімко зникає. Попри належність до однієї категорії, ці лексеми виконують різні стилістичні функції та не можуть розглядатися як однорідні. У межах цього дослідження ми зосереджуємо увагу саме на архаїчній лексиці в її традиційному розумінні, тобто на лексичних одиницях, що були активними в мові в давні епохи, оскільки саме вона є носієм того стилістичного потенціалу, що становить предмет нашого аналізу.

Протилежною категорією до хайго є 古語 *kogo*, яким позначають лексичні одиниці, що вийшли з активного вжитку, проте не перейшли до категорії «мертвих» слів: вони продовжують функціонувати в художній літературі, поезії, театральному дискурсі, попкультурі тощо, залишаючись значною мірою зрозумілими для сучасного носія мови завдяки освіті та культурній традиції [Yamaguchi 2001]. Зокрема це такі лексеми як かたじけない *katajikenai* (вдячний), 妾 *warewa* (фемінний займенник першої особи однини), 戯け *tawake* (дурень). Водночас термін кого асоціюється з «класичною» лексикою, оскільки стосується слів, чий архаїчний характер підтверджується їхнім використанням у писемних пам'ятках класичної японської літератури [デジタル大辞泉].

Втім, межа між *kogo* та *хайго* не є жорсткою і фіксованою: окремі лексеми здатні переходити з однієї категорії до іншої залежно від зміни культурного контексту або реактивації у новому функціональному середовищі. Вагомо й те, що внаслідок відносної ізольованості окремих регіонів частина застарілих лексем могла зберегтися в діалектах навіть після зникнення з літературної норми, що суттєво ускладнює однозначну кваліфікацію слова як «повністю застарілого» [Sakakura 2001].

Найближчим аналогом до українського поняття «історизм» в японській лінгвістиці є термін 歴史用語 *rekishi yōgo*, «історичні терміни». До цієї категорії належать лексеми, пов'язані з реаліями минулих епох: суспільними інститутами,

державними посадами та культурними явищами, зокрема 将軍 *shōgun* (шьогун), 大名 *daimyō* (даймьо), 籠屋 *kagoya* (носій паланкіна) тощо. Однак, на відміну від української традиції, де історизми становлять окрему класифікаційну одиницю застарілої лексики, японське мовознавство описує рекіші-його передусім через їхню номінативну функцію як термінологічну систему [Ōhama 2009].

У зв'язку зі специфікою японської термінології на позначення застарілих лексем доцільно вважати що у японській лінгвістиці виникає поділ на **активні** та **пасивні архаїзми**. До **активних архаїзмів** належать лексичні одиниці або граматичні форми, що, попри свій архаїчний характер, зберігають обмежену сферу вживання: у художній літературі, традиційному театрі (*кабукі*, *но*), офіційно-діловому стилі тощо. Вони залишаються зрозумілими для освіченого носія мови, хоча в повсякденному спілкуванні замінюються сучасніші відповідники. Це, наприклад, форма 或る *aru* – архаїчний варіант дієслова «бути», характерний для формальних текстів, а також присвійний займенник першої особи 我が *waga*, що має виразне урочисте стилістичне забарвлення. **Пасивні архаїзми** натомість майже повністю вийшли з ужитку та є незрозумілими для носія мови без спеціальної підготовки, зберігаючись переважно в давніх документах, класичній літературі, релігійних текстах або регіональних діалектах.

Специфічною рисою японської застарілої лексики є також явище **застарілої графіки**: чимало лексем у минулому записувалися за допомогою знаків 旧字体 *kyūjitai*, тобто традиційними формами канджі, однак у сучасній мові почали записуватись катаканою або спрощеними варіантами ієрогліфів [Комарницька, Комісаров 2012, с. 136]. Так, слово バター *batā* (масло) та コップ *korpu* (склянка) мали відмінне від сучасного ієрогліфічне написання [Комарницька, Комісаров 2012, с. 136].

Окрім того, як окремий пласт застарілої лексики в японській мові продовжує функціонувати **канбун** (漢文) – писемна традиція, що базується на

класичній китайській мові. У сучасному мовленні такі форми використовуються обмежено, здебільшого для отримання певного стилістичного ефекту, надання виразу більшої урочистості. [Букрієнко, Комісаров 2014, с. 202]

Отже, японська система термінології на позначення застарілої лексики є складною та багаторівневою. На відміну від української традиції, де основним класифікаційним критерієм слугує причина виходу слова з ужитку, японське мовознавство зосереджується на функціональному аспекті застарілої лексики: ступені зрозумілості лексеми та характері її функціонування у сучасній мовній системі.

1.3. Стилiстичнi функцiї застарiлої лексики

Застарілу лексику, хоча вона й вийшла з активного словника, не можна назвати лиш рудиментом минулих етапів розвитку мови: функціонуючи в художньому, публіцистичному чи науковому дискурсі, вона виконує цілу низку стилістичних функцій, що визначаються як типом лексичної одиниці, так і характером контексту, у якому вона вжита. Проблема стилістичного навантаження застарілих слів залишається однією з центральних в галузі стилістики й перекладознавства, оскільки ігнорування стилістичного значення таких одиниць для цілого тексту неминуче призводить до порушення авторського задуму або викривлення змісту тексту при його інтерпретації чи перекладі. Далі ми розглянемо докладніше основні стилістичні функції застарілої лексики.

Першою, і найменш стилістично забарвленою, є **номінативна функція** застарілої лексики, яка реалізується переважно через історизми. Оскільки вони є словами, що вийшли з ужитку разом із позначуваними ними явищами та не мають сучасних лексичних відповідників, саме історизми слугують єдиним засобом точного називання предметів, понять та явищ минулого [Жовтобрюх 1965, с. 204].

У науковому стилі та його різновидах – науково-популярному та науково-навчальному – ця функція реалізується найповніше: історизми в таких текстах

вживаються у значенні термінів і не несуть додаткового стилістичного навантаження, адже є єдиним способом з максимальною точністю зафіксувати певні поняття, категорії та явища описуваної епохи. У науково-популярних та навчальних виданнях вживання історизмів нерідко доповнюється додатковими поясненнями вживаних слів на позначення понять минулого, що свідчить про мовну віддаленість між історично маркованими словами й сучасним реципієнтом. [Попович 2017, с. 31]

Поряд із номінативною в художніх та публіцистичних текстах реалізується **функція відтворення колориту**, що спирається на здатність архаїзмів та історизмів відтворювати образ певної історичної епохи й таким чином занурювати читача в атмосферу зображуваного часу. У публіцистиці історизми слугують засобом зіставлення сучасних реалій з минулими, надаючи авторській аргументації історичної глибини. В художній літературі, зокрема у жанрі історичного роману, застаріла лексика є обов'язковим **стилетвірним** елементом. Документальна основа у поєднанні зі стилістичною своєрідністю та використанням мовних засобів, характерних для минулих часів, утворюють «історичну стилізацію» [Гайдученко 2014, с. 3]. Без залучення відповідного лексичного пласта повноцінне відтворення мовного образу минулого стає неможливим: саме через конкретні слова та звороти, що вийшли з активного вжитку, читач відчуває темпоральну різницю між сучасністю і зображуваною дійсністю.

Не менш важливою є **функція характеристики** застарілої лексики, що реалізується передусім через архаїзми. Вживання застарілих слів у прямій мові або внутрішньому монологі персонажа дозволяє авторові маркувати його соціальний статус, вік, освіченість, конфесійну належність або психологічний стан. Зокрема, архаїзми нерідко слугують маркером мовлення духовенства, літніх людей, представників учених станів, надприродних сутностей тощо, вирізняючи певних персонажів серед інших [Пономарів 2000, с. 76]. Однак варто при цьому враховувати, що в художніх творах на історичну тематику архаїзми можуть

вживатися й у прямій номінативній функції – адже на час дії твору відповідні слова ще не були архаїзмами та сприймалися як стилістично нейтральні. Це вимагає від дослідника і перекладача чіткого розуміння хронологічного контексту тексту та мовних норм, що діяли в зображувану епоху.

Архаїзми можуть відігравати також **функцію творення урочистого тону та емоційної піднесеності**. Ця функція особливо виразно проявляється в поетичних жанрах, зокрема в одах, елегіях, гімнах, де архаїчна лексика слугує засобом підвищення реєстру мовлення. Водночас для досягнення ефекту урочистості важливе лексичне оточення архаїзму: він потребує відповідного стилістичного контексту – піднесеної, книжної лексики, розгорнутих синтаксичних конструкцій, ритмічної організації тексту [Пономарів 2000, с. 78]. Поза таким контекстом той самий архаїзм може набути зовсім іншого стилістичного забарвлення – комічного або іронічного.

Отже, останньою функцією застарілої лексики є **іронічна, сатирична та гумористична функції**, що виникають внаслідок невідповідності між піднесеним стилістичним забарвленням застарілого слова та буденним або заниженим контекстом його вживання. Поставлені у невідповідний контекст, оточені розмовною, просторічною, вузькопобутовою або вульгарною лексикою, архаїзми набувають комічного звучання [Єрмоленко 1999, с. 113]. Цей прийом широко використовується в сатиричній публіцистиці, фейлетонах, гумористичній прозі та пародії, де зіткнення різних стилістичних пластів є самостійним художнім засобом. Близьким до цієї функції є вживання *анахронізмів* – історично маркованих слів і словосполучень, поставлених у сетинг невідповідної епохи, – що також створює комічний ефект через темпоральну невідповідність форми та змісту [Грещук 2023, с. 11]. Отже, та сама лексична одиниця залежно від контексту здатна реалізовувати протилежні стилістичні функції: надавати тексту урочистості або перетворювати його на іронію.

Таким чином, застаріла лексика є багатофункціональним стилістичним засобом, що реалізує в тексті щонайменше п'ять основних функцій: номінативну (точне позначення реалій минулого), функцію відтворення мовного образу епохи, характерологічну (маркування соціального та психологічного портрета персонажа), урочисту (підвищення емоційного та стилістичного регістру тексту) та іронічно-комічну (досягнення гумористичного або сатиричного ефекту через стилістичний контраст). На відміну від інших груп лексики обмеженого вживання, застарілі слова, як правило, вживаються в тексті у прямому значенні та рідко зазнають образного переосмислення. Ця семантична визначеність зумовлює особливу стилістичну вагу звернення до архаїчної лексики: поява застарілого слова в тексті є завжди стилістично маркованою і не може лишитися непоміченою ані читачем, ані перекладачем, сигналізуючи про свідомий авторський вибір і вимагаючи відповідної інтерпретації.

Висновки до першого розділу

У першій частині дослідження було розглянуто теоретичні засади вивчення застарілої лексики в українському та японському мовознавстві, визначено її місце в лексичній системі мови та окреслено основні стилістичні функції: встановлено, що застаріла лексика належить до пасивного словникового складу мови та в українській лінгвістичній традиції (підрозділ 1.1) традиційно поділяється на історизми та архаїзми. У підрозділі 1.2 було розглянуто особливості японської термінології на позначення застарілої лексики, зокрема відсутність чіткого розмежування між історизмами та архаїзмами. Натомість японське мовознавство зосереджується на ступені зрозумілості лексеми та характері її актуального функціонування в мовній системі, поділяючи застарілі слова на кого (古語), хайго (廃語)/шіго (死語).

У підрозділі 1.3 було визначено п'ять основних стилістичних функцій застарілої лексики – номінативну, функцію відтворення історичного колориту, характерологічну, урочисту та іронічно-комічну, – реалізація яких залежить як

від типу лексичної одиниці, так і від характеру контексту, в якому вона вжита, що робить урахування часу написання тексту та особливостей зображуваної епохи принципово важливим для його адекватної інтерпретації та перекладу.

РОЗДІЛ 2. Функціонування застарілої лексики в аніме (на прикладі серії Fate) та способи її перекладу

У цьому розділі буде розглянуто особливості функціонування застарілої лексики в аніме-дискурсі та проаналізовано способи її перекладу на матеріалі серії Fate. Спершу буде схарактеризовано місце застарілої лексики в мовній системі аніме-дискурсу, після чого буде здійснено практичний аналіз конкретних лексичних одиниць, виявлених у серії Fate, із визначенням їхніх стилістичних функцій та встановленням перекладацьких стратегій, що застосовуються для їх відтворення українською мовою.

2.1 Аніме як культурно-лінгвістичний феномен

Аніме (яп. アニメ) – це японська анімація, що сформувалася як самостійний культурний феномен у другій половині XX століття. На відміну від західної анімації, яка тривалий час асоціювалася передусім з дитячим контентом, аніме від початку свого становлення розвивалося як мистецтво для глядачів різного віку та висвітлювало складні філософські, етичні та соціальні проблеми у різноманітних форматах: від коротких серіалів для дітей до повнометражних фільмів і багатосезонних саг, орієнтованих на дорослу аудиторію.

Термін «аніме» є японським скороченням запозиченого з англійської мови слова *animation* і в самій Японії використовується для позначення будь-якої анімації незалежно від країни виробництва. Проте в міжнародному вжитку це слово закріпилося виключно за японською анімацією, яка відрізняється характерною художньою стилістикою, особливою тематичною різноманітністю та специфічною манерою оповіді. Витоки аніме сягають перших десятиліть XX століття, однак масового поширення воно набуло у 1960–1980-ті роки завдяки таким піонерам жанру, як Тедзука Осаму, Міядзакі Хаяо та ін., і поступово перетворилося на один із найвпливовіших культурних продуктів Японії.

Сьогодні аніме охоплює цілу низку жанрів, зокрема шьонен (пригодницькі серіали для хлопців-підлітків), шьоджьо (романтичні та емоційні тайтли для

дівчат), сейнен (психологічні й соціальні драми для дорослих чоловіків), меха (фантастика з гігантськими роботами), фентезі, наукову фантастику, детектив тощо. Кожен із цих жанрів має свою цільову аудиторію, тематичну наповненість і, що особливо важливо для цього дослідження, свій особливий мовний репертуар.

У ХХІ ст. аніме є одним з основних продуктів експорту японської індустрії розваг і невід'ємною складовою глобальної популярної культури. Глобальне поширення аніме через телебачення, а пізніше через стримінгові платформи призвело до формування масштабної міжнародної аудиторії – мільйони глядачів у всьому світі споживають японську анімацію як в оригінальній озвучці, так і в дубльованих або субтитрованих версіях, що неминуче породжує запитання про мовні особливості аніме-дискурсу.

Аніме-дискурс являє собою унікальний лінгвістичний простір, у якому поєднуються різні стильові реєстри, жанрові традиції та прагматичні функції мови. Спираючись на визначення дискурсу Е. Бенвеніста як висловлювання, яке передбачає присутність адресата та адресанта, під час якого адресант має намір певним чином вплинути на адресата, під аніме-дискурсом розуміємо сукупність мовленнєвих актів, текстів і знакових практик, які формують смисловий простір японської анімації як у мові оригіналу, так і в мові перекладу [Benveniste 1971, с. 218]. Особливістю цього дискурсу є те, що він функціонує на перетині усного й писемного мовлення, оскільки більшість аніме створюється на основі популярної манги – японських коміксів, тобто вже існуючого письмового тексту, який реалізується акторами озвучування в аніме. Глядачі ж можуть сприймати цей текст також через субтитри, тобто одночасно у звуковій та візуальній формах.

Для мови аніме-дискурсу визначальними є дві особливості. По-перше, вона є **стилістично багат шаровою**: в межах одного твору можуть співіснувати просторіччя, нейтральна літературна мова, книжні й архаїчні елементи, а також запозичення з різних діалектів і соціолектів [Gęszczak, 2021]. По-друге, вона тяжіє до **мовної стереотипізації**. Кожен усталений тип персонажа наділяється

певним мовним кодом, що є конвенційним і миттєво впізнаваним для носія мови [Teshigawara 2012, с. 38]. Так, мудрий наставник або старець говорить урочисто й стримано, вживаючи розгорнуті синтаксичні конструкції та архаїчну лексику, а молодий герой – енергійно, зі скороченнями, вигуками та розмовними формами. Таке мовне маркування є не лише художнім засобом індивідуалізації персонажів, а й важливим механізмом передачі соціальних, вікових і культурних значень, що апелює до спільного культурного досвіду аудиторії. Необхідно також зазначити, що мовна характеристика персонажа окрім вербальної включає також паравербальну складову: голосовий образ персонажа, створюваний актором озвучування, інтонація, темп мовлення та індивідуальні характеристики голосу є невід’ємною частиною його мовного портрета і суттєво впливають на сприйняття стилістичних особливостей його мовлення.

2.2 Особливості функціонування застарілої лексики в аніме

Оскільки аніме як феномен масової культури орієнтоване на широку і різновікову аудиторію, головна комерційна мета будь-якої аніме-студії – створити продукт, що здобуде популярність, а отже, буде доступним для максимально широкого кола глядачів в межах цільової аудиторії аніме-проєкту. Саме ця орієнтація на масовість визначає одну з ключових особливостей функціонування застарілої лексики в аніме: навіть у творах з історичним або фентезійним сетингом текст не може бути перевантажений лексикою, що потребує спеціальної філологічної підготовки. Архаїзми, які вимагають додаткового тлумачення, суперечать базовій комунікативній цілі аніме-тексту.

Ця тенденція посилилася в останнє десятиліття у зв’язку з активним масштабуванням аніме-індустрії на західні ринки. Надмірна концентрація застарілої лексики ускладнила б не лише сприйняття оригіналу носіями мови, але й процес локалізації, а отже, потенційно знизила б комерційний успіх тайтлу за межами Японії. Таким чином, функціонування архаїчної лексики в аніме підпорядковане **своєрідній «економії»**: у тексті обмежено присутні або широко

впізнавані архаїчні форми (на кшталт займенника першої особи 我 *ware* чи форми заперечення ぬ *ni*), які миттєво зчитуються глядачем й створюють ефект давнини чи піднесеності, або книжна лексика, що не потребує тлумачення, але створює ефект урочистості, асоційований також з архаїчними лексемами. Отже, застаріла лексика в аніме не є автентичною реконструкцією мови минулого, а натомість слугує стилістичною стратегією, розрахованою на впізнаваність лексичних одиниць.

Саме тому особливої продуктивності в аніме-дискурсі набувають **застарілі афікси**, або архаїзми лексично-морфологічного типу. Якщо окрема архаїчна лексема є самостійною одиницею, що потребує окремого декодування і може бути незрозумілою для пересічного глядача, то архаїчний афікс приєднується до слова, що активно функціонує в повсякденному мовленні. Таким чином досягається подвійний ефект: основа залишається впізнаваною, а афікс надає їй необхідного архаїчного або урочистого забарвлення. Це дозволяє авторам аніме-текстів також зекономити комунікативний простір, що є особливо ефективною стратегією в контексті аніме, де мовний образ персонажа має формуватися швидко – часто в межах кількох реплік – і бути зрозумілим без додаткових пояснень. Архаїчний афікс виконує роль своєрідного архаїчного маркера, не перевантажуючи при цьому текст незнайомою лексикою.

З морфологічного погляду застарілі афікси в японській мові поділяються на префікси та суфікси, і обидві групи активно залучені в аніме-дискурсі. Серед **префіксів** особливо продуктивним є 御 з його архаїчними читаннями *mi* та *on*, як от у словах 御身 *onmi* (шанобливий займенник другої особи однини), 御言葉 *mikotoba* (священні слова, слова, промовлені кимось вищим за статусом, часто стосується богів чи імператора), 御許 *mimoto* (бути поряд з кимось вищим за статусом). Він виражає шанобливе ставлення до об'єкта і в аніме приєднується до різних основ для звертання до богів, духів або осіб найвищого рангу. Серед

суфіксів особливої уваги заслуговує 殿 *dono* (звертання, що у феодальну епоху виражало шанобливе ставлення до рівного або вищого за статусом). Він є надзвичайно продуктивним в шьоненах та аніме фентезі жанру. Приєднуючись до імен персонажів, цей суфікс миттєво занурює глядача в атмосферу феодальної Японії або умовного середньовіччя. Не менш продуктивними є архаїчні **дієслівні суфікси**. Використання архаїчного заперечного суфікса ん *ni* замість стандартного ない *nai* є одним із найпоширеніших засобів мовної архаїзації в аніме: суфікс приєднується до різних дієслівних основ і в кожному випадку надає висловлюванню відтінку формальності або давнини, не ускладнюючи при цьому розуміння змісту. Серед частовживаних дієслівних афіксів можна виділити також べし *beshi* (модальний суфікс вираження неминучості, припущення, наказу); まじ *maji* (архаїчна заперечна форма до べし); たり *tari* (архаїчна форма перфекта або стану) [Komaï 1988, с. 153-166, 221].

Таким чином, застарілі афікси в аніме виконують функцію стилістично ефективних і комунікативно економних засобів архаїзації. Їхня продуктивність визначається не лише формальною здатністю приєднуватися до різних основ, а й прагматичною доцільністю: вони дозволяють досягти необхідного ефекту архаїчності без ризику втратити глядача.

2.2.1 Функції застарілої лексики в аніме

Перш за все, застаріла лексика може виконувати **функцію часової маркованості**, тобто вказувати на те, що персонаж є вихідцем з іншої епохи чи світу. Особливо яскраво ця функція реалізується в аніме жанрів фентезі, шьонен та ісекай (異世界), де події відбуваються в інших часових або просторових реальностях, а самі персонажі нерідко перетинають між ними кордони. Архаїчна лексика стає тут першим і найвиразнішим маркером «інакшості» персонажа: ще до того, як глядач отримує пряму інформацію про його походження, характерні займенникові форми, граматичні конструкції або окремі лексеми вже маркують

його як істоту з іншого часу чи світу. Так формується особливий тип мовної характеристики, за якого ідентичність героя закодована не в тому, що він говорить, а в тому, як він говорить. Важливо підкреслити, що застаріла лексика у цьому випадку не обов'язково прив'язана до конкретної історичної доби чи місцевості. Так, наприклад, персонажі-слуги аніме-серії Fate є вихідцями з різних епох і культур – від первісної доби до сучасності, від Далекого Сходу до Британських островів, – проте всіх їх об'єднує використання застарілої лексики у мовленні. Жоден із цих персонажів не говорить мовою своєї конкретної епохи – архаїзми виступають маркером давнини як такої, в узагальненому її значенні. Це свідчить про те, що застаріла лексика в аніме не є засобом історичної реконструкції, а натомість функціонує як умовний символ легендарного чи позачасового.

Важливою є також функція **ритуалізації мовлення**. Заклинання, молитви, присяги та офіційні звернення в аніме нерідко оформлюються за допомогою архаїчних граматичних конструкцій і лексики, що надає їм пафосного чи сакрального характеру. Ця функція спирається на глибоко вкорінену в японській культурі традицію котодама (言霊), «духу слова» – уявлення про те, що слово наділене власною магічною силою і здатне впливати на дійсність [Nosokawa 2014]. З погляду такого уявлення, архаїчна лексика є чимось первісним, прадавнім, отже вважається сильнішою та дієвішою за лексику повсякденного вжитку. Тому заклинання в аніме рідко звучать розмовною мовою: їхній обрядовий характер вимагає дистанції від буденного й архаїзація є найпростішим і найвиразнішим способом цю дистанцію створити. Показово, що архаїчна лексика як засіб ритуалізації в аніме не обмежується магічними формулами у вузькому сенсі: вона використовується також в урочистих проголошеннях, присягах, бойових промовах та інших ситуаціях, де слово набуває особливої сили й символічного значення.

В аніме Fate/Zero одним з найяскравіших прикладів цієї функції є сцена проведення ритуалу прикликання Слуг. Текст заклинання, промовлений двома

персонажами, а також його переклад наведено в таблиці нижче (Тут і далі переклад наш: Дударчук М.).

Таблиця 2.1.

Оригінальний текст	Транскрипція	Український переклад
告げる 汝の身は我が下に 我が命運は汝の剣に 聖杯の寄るべに従い この意 この理に 従うならば応えよ！	tsugeru nanji no mi wa wa ga moto ni wa ga meiun wa nanji no tsurugi ni seihai no yorube ni shitagai kono i kono ri ni shitagau naraba kotaeyo!	Звіщаю – Відтепер твоє тіло підвладне мені, Долю ж свою я ввіряю твоєму мечеві. За покликом Святого Грааля в боротьбі Скоритися закону цьому й волі як бажаєш – відзовись!
誓いをここに 我は常世総ての善となる者 我は常世総ての悪を敷く者 されど汝は その目を 混沌に曇らせ侍るべし 汝 狂乱の檻に囚われし者 我は その鎖を手繰る者 汝三大の言霊を纏う七天 抑止の輪より来たれ 天秤の守り手よ	chikai o koko ni ware wa tokoyo subete no zen to naru mono ware wa tokoyo subete no aku o shiku mono saredo nanji wa sono me o konton ni kumorase haberubeshi nanji kyouran no ori ni torawareshi mono ware wa sono kusari o taguru mono nanji sandai no kotodama o matou shichiten	Присягаюся – Я є втіленням усього добра вічного світу, Я є тим, хто несе усе зло вічного світу. Та нехай твої очі У хаосу потонуть пелені. Ти – ув’язнений в безумства клітці Я – той, хто тримає кайдани твої Сім небес, трьома словами оповиті, Явись із кола стримання О Хранителю Терезів!

	yokushi no wa yori kitare tenbin no mamorite yo	
--	---	--

ПЕРЕКЛАД ЗАКЛИНАННЯ ПРИКЛИКАННЯ, FATE/ZERO, ЕПІЗОД 1

У третьому рядку вжито одразу три архаїчні займенники: займенник другої особи однини 汝 *nanji*, займенник першої особи однини 我 *ware* та його присвійна форма 我が *waga*. Далі в тексті заклинання зустрічається класичний модальний афікс べし *beshi*, що виражає обов'язковість або неминучість певної дії. У рядку 混沌に曇らせ侍るべし він приєднується до архаїчного дієслова 侍る *haberu*, яке залежно від контексту може означати «служити» або функціонувати як ввічливий аналог зв'язки «бути» подібно до である *de aru* чи ござる *de gozaru*. Разом ці форми утворюють конструкцію, що вказує на певну визначеність, на те, що щось має статися. Дієприкметникова форма 囚われし *torawareshi* у рядку 狂乱の檻に囚われし者 ((той, хто) ув'язнений у клітці безумства) зазнає граматичної архаїзації: атрибутивний суфікс し, характерний для класичної японської мови, у сучасному мовленні замінюється формою 囚われた *torawareta*. Завершується заклинання архаїчною формою 来たれ *kitare* – наказовим способом дієслова «прийти», витісненим у сучасній японській мові формою 来い *koi*. Ритмічна організація тексту, синтаксична структура фраз і нагромадження архаїчних форм у поєднанні створюють урочисту, піднесену магічну формулу, символізуючи перехід від буденного до сакрального.

Однак основною функцією застарілої лексики в аніме є **характеризація персонажів**, адже, на відміну від інших функцій, вона реалізується щоразу, коли архаїчне слово з'являється в мовленні конкретного героя. Архаїчні лексичні та граматичні форми надають глядачеві інформацію про походження, статус, цінності чи внутрішній світ персонажа, слугуючи одним із головних засобів його

ідентифікації. Японська мова надає для цього винятково багатий інструментарій: вибір займенника першої особи, дієслівних закінчень, наявність або відсутність форм ввічливості, залучення архаїчних граматичних конструкцій – усі ці елементи разом формують так звану рольову мову персонажа, що є стійкою і впізнаваною для кожного носія японської мови. Розгляд системи рольової мови, що є унікальним явищем японського медіа та предметом численних мовознавчих досліджень, необхідний для розуміння механізмів мовної характеристики персонажів у аніме-серії Fate і становить зміст наступного підрозділу.

2.2 Застаріла лексика як складова якуварі-го

Запроваджений японським лінгвістом Кінсуй С. у 2000 році термін 役割語 *yakuwarigo*, «**рольова мова**» позначає систему мовних маркерів, які в японській художній літературі та анімації стійко асоціюються з певними соціальними ролями, характерами або типами персонажів [Kinsui 2003, с. 205]. Якуварі-го вказує на вік, гендер, професію, соціальний статус, характер персонажа за допомогою особливостей його мовлення, зокрема вживаної лексики, граматики чи особливостей вимови. Ключова особливість якуварі-го полягає в тому, що це умовний, напівштучний код: він не відтворює жодного реального соціолекту чи діалекту, але є цілком зрозумілим кожному носієві японської мови завдяки тривалій культурній традиції, сформованій у літературі, а пізніше й у манзі та аніме. Так, наприклад, жоден реальний самурай не говорив мовою, якою говорять «самураї» в аніме, однак цей тип якуварі-го є абсолютно впізнаваним і ефективним в межах творів масової культури. Основна мета якуварі-го полягає у тому, аби ефективно й швидко передати аудиторії важливі риси персонажа, що дає змогу уникнути надмірних описів.

Якуварі-го ґрунтується на принципі двосторонньої асоціації: певна мовленнєва форма викликає в уяві глядача конкретний тип персонажа, і навпаки – побачивши персонажа певного типу, глядач очікує почути відповідні мовленнєві ознаки. Цей принцип пов'язаний з поняттям «**мовного стереотипу**»: усталених відповідностей між мовними формами і соціальними образами

[Beukeboom, 2025]. Якуварі-го є системою цих відповідностей, що відтворюється і закріплюється у кожному новому творі.

Якуварі-го є принципово важливим поняттям для дослідження функціонування застарілої лексики в аніме, адже саме в межах системи мовних стереотипів застаріла лексика реалізує свою функцію характеристики персонажів. Вона є обов'язковим елементом кількох стійких типів, кожен з яких має власний мовний профіль. У досліджуваному нами матеріалі представлено щонайменше чотири таких типи. Для аналізу лексичного складу персонажів використовувався японський словник архаїчної лексики [古語辞典], а граматичні форми розглядалися з опорою на працю Комай А. «Вступ до класичної японської мови» [Komai 1988].

2.2.1 Тип «правителя-завойовника»

Райдер – це втілення Александра Македонського, одного з найвидатніших полководців в історії людства, що до тридцяти років підкорив більшу частину відомого античного світу. В аніме він уособлює тип царя, що здобув владу власною силою, харизмою і невгамовною волею до завоювання. Його образ побудований на поєднанні, здавалося б, протилежних рис: він одночасно могутній і невимушений, мудрий через досвід незліченних битв і при цьому сповнений азарту. Це образ зрілого, впевненого у собі чоловіка і саме застаріла лексика надає його персонажу тієї контрастності: архаїчні форми у його мовленні поєднуються з емоційними вигуками та просторіччям.

Центральним лексичним маркером Райдера є займенник 余 *yo* – архаїчне «я», що традиційно вживалося людьми, наділеними владою. Цей займенник є виключно маскуліним і залежно від контексту несе також конотації зарозумілості, агресивності або демонстративної переваги над співрозмовником. У сучасній японській мові він зустрічається виключно у художніх текстах – у мовленні аристократів, феодалів, імператорів – й одразу вказує на безмежну перевагу та вищий соціальний статус того, хто ним послуговується.

Крім того, Райдер використовує архаїчний займенник другої особи множини うぬら *unura*, що має зневажливе конотативне навантаження, вказуючи на те, що мовець ставить себе вище за тих, до кого звертається.

У репліці 余のマスターだということくらい分かっておるわ *yo no masutā da to iu koto kurai wakatte oru wa* (Я й так розумію, що ти мій Майстер!) спостерігаємо одразу три рівні архаїзації мовлення Райдера: 1) займенник 余; 2) тривала дієслівна форма て おる *te oru* замість сучасної ている *te iru*, характерна для чоловіків старшого віку; 3) кінцева частка わ, яка в сучасній японській хоч і є фемінною, в минулому була гендерно-нейтральною й використовувалась для наголосу на чомусь.

Мовлення Райдера насичене архаїчними граматичними формами. Зокрема, у його репліках зустрічається класична атрибутивна форма предикативних прикметників: ふさわしき者 *fusawashiki mono* («гідна людина») замість сучасної форми ふさわしい者 *fusawasī mono*, а також архаїчна форма заперечення ぬ *ni*.

На лексичному рівні персонаж відзначається використанням застарілих іменників, що створюють контраст між його царською величчю на недостойності оточуючих. Для самоідентифікації Райдер використовує слово 覇王 *hao* – самодержець, водночас стосовно інших застосовує лексеми 匹夫 *hippu* простолюдін та 盗人 *nusubito* злодій, якщо вважає людину безчесною.

2.2.2. Тип «лицаря»

Сейбер є втіленням короля Артура – легендарного правителя Британії, образ якого у серії Fate зазнає суттєвого переосмислення: у серіалі Артур постає жінкою, яка приховувала свою стать, несучи тягар корони. Ця деталь визначає головний внутрішній конфлікт персонажа: Сейбер одночасно є бездоганним лицарем, що діє виключно за кодексом честі, та глибоко травмованою людиною, яка зреклася власних почуттів задля служіння ідеалу. Її образ побудований на поєднанні зовнішньої стриманості та внутрішньої вразливості, а архаїчні форми

у репліках Сейбер функціонують не як вияв зверхності, а як засіб вираження лицарської гідності та відданості обов'язку.

Попри те, що Сейбер вживає цілком сучасний займенник першої особи однини 私 *watashi*, у присвійній формі вона переходить до архаїчного варіанту 我 *waga*. Так, у 11-му епізоді Fate/Zero звучить репліка 私は我が故郷の救済を願う *watashi wa waga kokyō no kyūsai o negau* (Я прагну порятунку своєї батьківщини), де обидва займенники вживаються в одному реченні: нейтральне 私 у функції підмета й архаїчне 我 *waga* у функції означення. Така непослідовність є стилістично забарвленою: Сейбер приземлена, коли говорить особисто про себе, однак коли йдеться про те, що їй належить чи знаходиться під її захистом – вона говорить вже з позиції короля.

На граматичному рівні мовлення Сейбер відзначається вживанням класичної форми заперечення ぬ *nu*, а окрім класичної атрибутивної форми предикативних прикметників трапляється також класична атрибутивна форма іменників 王たる者ならば *ōtaru mono naraba* (якщо ти є королем). У сучасній японській мові ця конструкція замінюється на である.

Особливістю лексики Сейбер є його насиченість застарілими лексемами, пов'язаними з лицарським кодексом та поняттям честі. У її мовленні частовживаними є слова 騎士道 *kishidō* (лицарський кодекс), 尋常 *jinjō* (у значенні чесний (поєдинок), 外道 *gedō* (єресь), 本懐 *honkai* (заповітне прагнення) тощо. Сейбер сприймає стосунки між людьми крізь призму феодальної ієрархії та відповідних обов'язків, що підкріплюється її вживанням відповідних лексем, зокрема 諫言 *kangen*, що означає «застерігати» когось, хто стоїть вище за соціальною ієрархією, щодо їхніх помилок. Це слово героїня вживає, коли просить поради для себе.

Важливою рисою мовного портрета Сейбер є відносна помірність архаїзації порівняно з попередньо проаналізованим Райдером та іншими Слугами. Вона уникає як фамільярності, так і надмірної пишномовності, а архаїчна лексика вживається нею лише в особливих випадках: коли йдеться про честь, обов'язок, її країну. У повсякденних діалогах Сейбер говорить цілком зрозумілою сучасною японською, вирізняючись хіба що синтаксично через повноту граматичних конструкцій і відсутність скорочень. Це може бути зумовлено зокрема тим, що Сейбер є одним з ключових персонажів аніме з великою кількістю реплік, а отже її мовлення має залишатися природним і не стомлювати глядача надмірною стилізацією.

2.2.3. Тип «жорстокого царя»

Арчер є втіленням Гільгамеша, напівбожественного царя шумерського міста-держави Урук і головного героя найдавнішого з відомих людству літературних творів – «Епосу про Гільгамеша», що датується приблизно третім тисячоліттям до нашої ери. У серії Fate цей персонаж є дещо парадоксальним, адже не прагне перемоги у звичному її розумінні, адже вважає, що все у цьому світі вже належить йому за правом першості як цареві, який жив раніше за всіх героїв і чия скарбниця містить прообрази усіх коли-небудь створених людством речей. Він представляє архетип жорстокого, зухвалого правителя, якого хвилює лише власна гордість. Мовний образ героя побудований на виключенні ним будь-якої рівності між собою і співрозмовником і застаріла лексика в його випадку є інструментом розмежування, створення дистанції, засобом піднесення героя над іншими. Серед усіх персонажів аніме-серії Гільгамеш демонструє найвищий рівень архаїзації мовлення.

Цікавим є вживання героєм звертання 雜種 *zasshu* (напівкровка, бастард), яке він адресує майже всім персонажам і використовує фактично як займенник другої особи. Буквальне лексичне значення слова вказує на неблагородне походження, проте в лексиконі Гільгамеша воно набуває ширшого сенсу: всі, хто

не є богами, тобто рівними йому, є для нього 雑種 за визначенням. Іноді цей іменник поєднується із займенником другої особи お前/お前ら *omae/omaera*, як, наприклад, у репліці お前らごとき雑種 *omaera gotoki zasshu* (бастарди на кшталт вас), де окрім вищезгаданих слів зустрічається також класичне допоміжне дієслово ごとき, що означає «подібний до» і є еквівалентом сучасного ような *yō na*. Поряд із 雑種 Гільгамеш вживає й інші застарілі слова для негативної оцінки оточуючих: 奴儕 *yatsubara* (зневажливий займенник 3 особи множини), 下衆 *gesu* (нікчема, людина низького походження), 不埒者 *furachimono* (негідник). Всі ці лексеми вказують на зверхнє ставлення персонажа до усіх навколо.

Гільгамеш також активно вживає піднесену лексику, що підкреслює його царський статус. Наприклад, слова 拝謁 *haietsu* (аудієнція (з царем)), 敷く *shiku* (у значенні встановлювати (закон)), 下賜 (дар від царя комусь низького соціального становища).

Мовлення Гільгамеша і на граматичному рівні є найбільш архаїзованим. Наприклад, у репліці з 11-го епізоду Fate/Zero: 知らぬ。雑種の尺度で測るでない *shiranu. zasshu no shakudo de hakarudenai* (Не знаю. Не смій судити мене за мірками бастардів) обидві частини побудовані на архаїчних граматичних формах: 知らぬ – класична форма заперечення і 測るでない – архаїчна конструкція для вираження заборони, еквівалент сучасних 測るな *hakaruna* або 測らないで *hakaranaide*. Зустрічається також конструкція 縫らんとする *sugaran to suru* (намагатися вхопитися за щось із відчаю), де ん *n* є архаїчним суфіксом наміру, що утворений від класичного む *mu*. У сучасній японській відповідником є форма しようとする *shiyō to suru*. У репліці 醜穢なる眺め *shūwai naru nagame* (потворний вид), де 醜穢 є

архаїчним словом, застосовується афікс なる, атрибутивна форма класичної зв'язки なり, що в сучасній японській відповідає である. На початку деяких реплік також присутня конструкція для вираження причини なれば *nareba*, що є еквівалентом сучасного だから *dakara*.

Характерним для персонажа є також використання архаїчних вигуків. Серед них два найчастіше вживані 1) よかろう *yokarō*, який виражає дозвіл або згоду, так само як いいだろう *īdarō* в сучасній японській; 2) 然り *shikari* – стверджувальний вигук на кшталт сучасного その通りだ *sono tōri da*. Гільгамеш також вживає близький до вигуку прикметник 然るべき *shikaru beki*, утворений з додаванням модального дієслова для вираження обов'язковості.

Отже, попри те що всі три проаналізовані персонажі є правителями, застаріла лексика слугує інструментом їхньої індивідуалізації, а не уніфікації – кожен із них репрезентує принципово відмінний тип. Диференціація відбувається насамперед на лексичному рівні: Райдер послуговується займенником 余 і лексикою, що виражає грубу фізичну силу; Сейбер вживає цілу низку лицарських термінів, зосереджених на поняттях честі й обов'язку; Гільгамеш демонструє найвищий ступінь архаїзації, послуговуючись задля власного возвеличення зневажливими лексемами, що дають негативну оцінку оточуючим.

Утім цікаво те, що застаріла лексика в аніме-серії Fate не є виключною ознакою персонажів-вихідців з інших епох. Попередній аналіз засвідчив, що архаїзми є мовним маркером, який репрезентує Слуг як постатей, пов'язаних із минулими епохами, однак система якуварі-го передбачає й інший сценарій: архаїчне мовлення може належати персонажу цілком сучасному, якщо його соціальна роль, виховання або внутрішня позиція вимагають відповідного регістру. У наступному підпункті буде розглянуто саме такий випадок.

2.2.4. Тип «шляхетної дами»

У системі якуварі-го типом персонажа, що послуговується застарілою лексикою незалежно від віку чи епохи є «шляхетна дама». Йому властива підкреслена формальність, яка є не ознакою літнього віку, а маркером соціального походження та гідного виховання. Втіленням цього типу у всесвіті Fate є Тіна Челк – дванадцятирічна дівчинка, лідерка корінного племені й Майстер Гільгамеша у Fate/strange Fake. Тіну виховували як жрицю, місією якої є служіння племені, що відбилося у її мовленні так само очевидно, як у зовнішності чи поведінці. Коли вона звертається до Гільгамеша – вона говорить не як дитина, а як представниця древнього роду, що звертається до свого сюзерена.

Аналіз реплік Тіни демонструє, що її мовлення набуває архаїзації здебільшого у виразах ввічливого мовлення – кейго. Це свідчить про перетин двох систем – **застарілої лексики та кейго** – для створення особливого стилістичного ефекту. Цей зв'язок є не випадковим, натомість має глибоке історичне підґрунтя. Значна частина сучасних шанобливих форм японської мови є архаїчною за своїм походженням – вони сформувалися в епохи Хейан і Камакура як елементи придворного церемоніального мовлення і відтоді пройшли певні трансформації й зберігаються в активному словнику мови [Obana 2017, с. 47]. Так, дієслівна форма で御座る *degozaru* є ввічливим архаїчним варіантом зв'язки «бути», безпосереднім предком сучасного でございます *degozaimasu*; архаїчне дієслово 存ずる *zonzuru* (вважати, думати) збереглося як частина кенджього, скромної мови; префікс 御 *o/go* активно функціонує в сучасній мові, однак втратив в активному вжитку декілька своїх читань. Тож в японській мові архаїчні форми та форми ввічливості часто перетинаються: лексеми, що сприймаються як застарілі в межах нейтральної мовної норми, водночас можуть вважатися максимально ввічливими в системі соціального етикету.

Наприклад, звертання Тіни до Гільгамеша 偉大なる王 *idai naru ō* (великий король) містить архаїчну атрибутивну форму напівпредикативних прикметників

なる замість сучасних な/である *na/de aru*, що надає формулі урочистого характеру. У репліці ありがたき幸せ *arigataki shiawase* (вдячність за ласку) трапляється і класична атрибутивна форма предикативних прикметників. У словосполученні 盗みし賊 *nusumishi zoku* (зłodій, що вкрав) зустрічаємо архаїчний атрибутивний суфікс し замість сучасного た, а також архаїчне слово 賊 «зłodій», яке в сучасній японській вживається здебільшого як морфема у таких словах як 泥棒 *dorobō* (зłodій), 窃盗犯 *settōhan* (крадій) тощо.

Зв'язок між архаїчною лексикою і системою кейго у мовленні персонажки є особливо наочним, якщо порівняти його з мовленням Гільгамеша, до якого вона звертається. Там, де Гільгамеш відмовляється від будь-яких форм ввічливості на знак абсолютної зверхності, Тіна застосовує максимальний можливий рівень кенджього, формалізуючи вислови ще більше за допомогою класичної граматики. Архаїзми у мовленні обох персонажів виконують однакову функцію – позначають соціальну ієрархію, однак в протилежних напрямках.

2.3. Особливості перекладу застарілої лексики в аніме українською мовою

Переклад аніме є специфічним різновидом **аудіовізуального перекладу**, що поєднує виклики художнього перекладу і труднощі, зумовлені особливостями мови аніме-дискурсу. Він охоплює кілька форматів, зокрема субтитрування, переклад для багатоголосого закадрового озвучення та переклад для повного дубляжу. При цьому різниця між останніми двома полягає у тому, що при озвученні голоси акторів записуються поверх оригінальної звукової доріжки, а дубляж вимагає повну заміну оригінального озвучення цільовою мовою [Романишин, Роман 2022, с. 133]. Серед труднощів перекладу аніме одне з центральних місць посідає відтворення архаїчної лексики як явища, глибоко вкоріненого в японській мовній традиції та позбавленого прямих відповідників у більшості мов перекладу, зокрема в українській. Як показав аналіз, виконаний в

попередніх підрозділах, застаріла лексика в аніме має складну систему функцій. Відтак завдання перекладача не зводиться до пошуку лексичних еквівалентів, а охоплює відтворення цілої системи стилістичних, соціолінгвістичних і культурних значень, закодovаних в архаїчних формах оригіналу.

Оскільки характерологічна функція застарілої лексики є основною для аніме, у цій роботі ми опираємось на **трирівневу перекладацьку модель Ю. Найди** [див. додаток 1]. Ця модель розглядає переклад як послідовний процес, що складається з трьох етапів: аналізу, трансферу та реконструкції, які відбуваються у межах двох рівнів тексту – глибинного та поверхневого [Munday 2016, с. 63]. На першому етапі перекладач аналізує текст оригіналу, визначаючи його граматичні, лексичні та семантичні особливості, що лежать на поверхневому рівні, а також комунікативний намір автора, що становить глибинний рівень, який виражений засобами поверхневого. Далі відбувається трансфер між глибинними рівнями вихідної та цільової мов, після чого відповідними засобами цільової мови оформлюється переданий зміст на поверхневому рівні цільового тексту. Отже, модель Найди зосереджує увагу не на буквальному відтворенні тексту, а на збереженні його комунікативного ефекту в перекладі. Відповідно, образ персонажа, створений зокрема за допомогою застарілої лексики, належить до глибинного рівня тексту, а самі застарілі лексеми – до поверхневого [文雪 2014, с. 32]. Отже, при перекладі застарілої лексики відтворювати конкретні лексичні одиниці оригіналу через їхні повні відповідники в цільовій мові немає потреби, якщо в результаті відтворюється образ персонажа. Таким чином, переклад застарілої лексики, є еквівалентним за умови відтворення сенсу, тобто образу персонажа, навіть ціною часткової втрати еквівалентності на семантичному рівні. Цей принцип є методологічно визначальним для оцінки стратегій, що розглядатимуться нижче.

2.3.1 Основні перекладацькі труднощі при відтворенні застарілої лексики в аніме

Перш ніж перейти до аналізу стратегій, необхідно окреслити основні труднощі, що постають перед перекладачем при роботі з архаїчною лексикою японського аніме. Насамперед це типологічні відмінності між мовами. Японська мова надає виключно багатий інструментарій для вираження архаїчного реєстру: займенникова система першої та другої особи налічує десятки варіантів з різним ступенем архаїчності та ввічливості; система дієслівних закінчень розрізняє сучасну і класичну граматику; кінцеві частки й службові дієслова несуть стилістичне навантаження. У словниках класичної японської мови міститься понад двадцять особових займенників, значна частина яких входить також до словників якуварі-го, що свідчить про центральну роль особових займенників для творення образу персонажа [〈役割語〉小辞典 2014]. Натомість в українській мові займенник «я» є стилістично нейтральним і не має архаїчних відповідників, що функціонували б як стійкі маркери певного типу персонажа. Використання займенника «ми» як займенника першої особи однини частково розширює стилістичні можливості української займенникової системи, проте не може зрівнятися з різноманітністю японської. Крім того, архаїзація в японському аніме активно реалізується не лише на лексичному, а й на граматичному рівні. Японська мова має розвинену систему граматичних засобів стилізації, що охоплює застарілі дієслівні форми, класичні допоміжні дієслова, специфічні синтаксичні конструкції, архаїчні форми заперечення та особливі кінцеві частки. Такі елементи часто не несуть окремого семантичного значення, однак формують загальний історичний або урочистий мовний реєстр персонажа. Для українського перекладу це становить значну проблему, оскільки українська мова не володіє настільки широкими можливостями граматичної архаїзації в межах живої мовної норми, а більшість історичних граматичних форм або повністю вийшла з ужитку і є незрозумілою без спеціальної філологічної підготовки, або сприймається як елемент церковнослов'янської стилізації. Унаслідок цього перекладач часто змушений компенсувати втрату граматичної архаїчності за допомогою лексичних, синтаксичних або інтонаційних засобів, що не завжди

дозволяє повною мірою відтворити мовний образ персонажа, закладений в оригіналі.

Другою суттєвою складністю є культурна специфічність японських засобів архаїзації. Архаїзми в японській мові апелюють до конкретних культурних асоціацій: самурайської культури, феодальної системи, класичної поезії, релігійних або придворних реалій, які є зрозумілими для японського глядача, але відсутніми у свідомості українського реципієнта.

Крім того, перекладачеві необхідно враховувати специфіку аудіовізуального перекладу. В аніме текст обмежений часовими рамками субтитрів або синхронізації дубляжу, тому надмірно складні чи стилістично перевантажені конструкції можуть ускладнювати сприйняття тексту реципієнтом. Через це перекладач часто змушений шукати баланс між зрозумілістю перекладу для цільової аудиторії та збереженням стилістичного навантаження оригіналу.

Щобільше, в українському перекладі аніме відсутня усталена перекладацька норма: офіційний переклад аніме українською є порівняно молодогою практикою без сформованих норм відтворення якуварі-го, що призводить до непослідовності у мовних образах персонажів у наявних фанатських та професійних перекладах.

2.3.2 Стратегії перекладу застарілої лексики в аніме

З урахуванням функціонального підходу до відтворення застарілої лексики, окресленому в підрозділі 2.3., можна виокремити сім основних стратегій відтворення архаїчної лексики в українському перекладі аніме: модернізацію, компенсацію, описовий переклад, переклад застарілим словом, переклад стилістично забарвленим, але не архаїчним словом, транскрипція та опущення.

2.3.2.1 Модернізація

Модернізація є стратегією, за якої архаїчна одиниця оригінального тексту у мові перекладу передається нейтральним сучасним відповідником, що зберігає семантичний зміст оригінальної лексеми, але втрачає її стилістичне навантаження. Ця стратегія є найпоширенішою у наявних фанатських

перекладах і водночас найбільш суперечливою, адже саме стилістичне навантаження архаїзму, а не його денотативне значення, відіграє в тексті визначальну роль. Модернізація призводить до часткової або повної втрати функції характеристики персонажа у перекладі.

Таблиця 2.2.

Оригінал	雑種めが
Транскрипція	zasshu mega
Дослівний переклад	Ти, нечистокровний
Модернізований переклад	Нікчемо
Втрата	Втрачено конотацію нечистокровності, низького походження, що є важливим маркером світогляду персонажа і його зверхнього ставлення до оточуючих
Запропонований переклад	Бастарде

ПРИКЛАД МОДЕРНІЗАЦІЇ, FATE/ZERO, ЕПІЗОД 11

Проте в окремих випадках модернізація є виправданою. Наприклад, коли архаїчна одиниця виконує суто номінативну функцію і її стилістичне навантаження є другорядним.

Таблиця 2.3.

Оригінал	<u>知らぬ</u> 。雑種の尺度で測るでない。
Транскрипція	shiranu. zasshu no shakudo de hakaru denai.
Модернізований переклад	<u>Не знаю</u> . Не смій судити мене за мірками бастардів.
Втрата	Втрачено архаїчну форму заперечення ㇏, що не є критичним, оскільки суміжне речення перекладено стилістично забарвленою

	лексикою. Надмірна концентрація архаїзмів в одному висловлюванні порушувала б природність цільового тексту.
--	---

ПРИКЛАД МОДЕРНІЗАЦІЇ, FATE/ZERO, ЕПІЗОД 11

2.3.2.2. Компенсація

Компенсація є стратегією, за якої стилістичний ефект, втрачений при перекладі в одному місці тексту, відтворюється через посилення архаїзації в іншому – або в тому самому, або в суміжних реченнях. Ця стратегія є особливо продуктивною при відтворенні граматичних архаїзмів. Компенсація в цілому відповідає логіці еквівалентного перекладу якуварі-го: якщо конкретна лексична одиниця не може бути відтворена через прямий відповідник, перекладач відтворює образ персонажа через сукупність доступних засобів цільової мови.

Таблиця 2.4.

Оригінал	この剣を岩から引き出したる者 即ちブリテンの王 たるべき者
Транскрипція	kono ken wo iwa kara hikidashitaru mono sunawachi buriten no ō tarubeki mono
Дослівний переклад	Той, хто витягне цей меч із каменю, і стане королем Британії.
Втрата	Втрачено архаїчні атрибутивні форми たる
Запропонований переклад	Хто меч сей витягне із каменю, той і є гідним британського престолу. – Граматична архаїзація і відповідно піднесений тон оригінальної репліки компенсуються в перекладі через стилістично забарвлені лексичні засоби та інверсію в першій частині речення.

ПРИКЛАД КОМПЕНСАЦІЇ, FATE/STAY NIGHT, ЕПІЗОД 13

2.3.2.3. Описовий переклад

Описовий переклад застосовується тоді, коли архаїчна одиниця є настільки культурно специфічною, що жоден функціональний заміник не відтворює її повного значення, і перекладач вдається до розгорнутого пояснення або перифрази. У контексті аніме ця стратегія є найменш бажаною, оскільки описовість руйнує лаконічність і ритмічність оригіналу, особливо критичну в сценах із підвищеним драматичним навантаженням. Проте для деяких ритуальних формул вона є єдиним доступним рішенням. Особливо ефективна ця стратегія при відтворенні форм ввічливості.

Таблиця 2.5.

Оригінал	ありがたき幸せ
Транскрипція	arigataki shiawase
Значення	Ввічливий вислів подяки
Описовий переклад	Вдячна за цю ласку – Через розгорнутий відповідник передається значення лексеми

ПРИКЛАД ОПИСОВОГО ПЕРЕКЛАДУ, FATE/STRANGE FAKE: WHISPERS OF DAWN

2.3.2.4. Переклад застарілим словом

Переклад застарілим словом є найпрямішою стратегією відтворення архаїзму: перекладач шукає в цільовій мові лексему, яка є так само архаїчною, як і оригінальна, і несе подібне стилістичне навантаження. Ця стратегія є найбільш адекватною з погляду відтворення якуварі-го, оскільки вона відтворює не лише семантику, але й стилістичну функцію оригіналу, надаючи мовленню персонажа архаїчного забарвлення. В перекладі аніме ця стратегія виявляється особливо продуктивною у випадках, коли застаріла лексема оригіналу позначає реалії іноземної культури або історичної епохи й може бути відтворена в українському перекладі еквівалентною лексемою на позначення іноземних реалій. У серії Fate таких випадків чимало, оскільки герої аніме є

представниками різноманітних культур. Так, наприклад, 聖杯 *seihai* (буквально «священна чаша») перекладається усталеним виразом «Святий Грааль»: обидва слова позначають одну й ту саму реалію середньовічної християнської традиції. Так само 騎士道 *kishidoo* відтворюється як «лицарський кодекс» або «кодекс честі», що означає збір правил для лицарів, середньовічних європейських воїнів-вершників.

Проте через розбіжності між українською і японською мовними системами в інших випадках ця стратегія застосовується не так часто. Прикладами відтворення суто японських архаїчних одиниць українськими архаїзмами можуть бути: 知らぬ *shiranu* – не відаю, 然り *shikari* – воістину.

2.3.2.5. Переклад стилістично забарвленим, але не архаїчним словом

Переклад стилістично забарвленим, але не архаїчним словом є проміжною стратегією між модернізацією і перекладом застарілим словом: перекладач замінює архаїзм лексемою, яка не є застарілою, але має конотацію офіційності або урочистості в мові перекладу. Ця стратегія є особливо корисною тоді, коли прямий архаїзм звучав би штучно або надміру архаїзовано для сучасного українського читача, але нейтральне слово знищило б стилістичний ефект. Так, наприклад, особовий займенник Райдера 余 *yo* може бути перекладений українським «ми», що, хоча й не є архаїчною формою, здатне створити відповідний стилістичний ефект і вирізнити Райдера серед інших персонажів.

2.3.2.6. Транскрипція

Транскрипція застосовується тоді, коли архаїчна одиниця є загальновідомим словом японського походження, що вже увійшов до словника цільової аудиторії через широке поширення японської попкультури. У таких випадках транскрибований варіант є точнішим за будь-який описовий чи архаїзований відповідник. Типові приклади – *самурай*, *ніндзя*, *шьоґун*, *ронін*.

Ці слова несуть необхідний культурно-історичний колорит і не потребують пояснення для аудиторії, знайомої з жанром.

2.3.2.7. Опущення

Опущення є стратегією, за якої архаїчна одиниця не відтворюється у перекладі взагалі. Найчастіше воно стосується кінцевих часток японської мови, зокрема *ぞ zo*, *じゃ ja*, *わ wa* та подібних, які маркують мовлення як грубе, фемінне або маскулінне, старече тощо. Українська мова не має граматичного аналога кінцевих часток, тож відтворити їх в перекладі неможливо. Їхній ефект в дубляжі може бути частково відтворений інтонацією актора, однак в субтитруванні цей рівень характеристики персонажа повністю втрачається. Компенсувати її можна лише через послідовно архаїзований лексичний вибір у суміжних репліках.

2.3.3 Особливості перекладу застарілої лексики в заклинаннях та ритуальних формулах

Окремою перекладацькою проблемою є відтворення застарілої лексики в заклинаннях, молитвах, присягах та інших ритуальних формулах, що функціонують в аніме як особливий тип архаїзованого тексту. На відміну від мовлення персонажів, де архаїчна лексика є засобом характеристики, у ритуальних текстах вона передусім є інструментом зміни регістру тексту, маркером переходу від повсякденного до сакрального. Ключовою особливістю заклинань в аніме є їхня виразна текстова цілісність. Заклинання – це не набір окремих речень, а єдиний семантично та інтонаційно організований текст, де ритм, структура фрази, повтори і нагромадження архаїчних форм разом створюють ефект обрядовості. Тому перекладач мусить спочатку сприйняти текст заклинання як цілісну структуру, встановити його ритмічну і синтаксичну організацію і лише після цього добирати відповідники, які передаватимуть не лише зміст, але й загальну ритміку формули.

Серед стратегій, що є найпродуктивнішими при перекладі ритуальних формул, особливої уваги заслуговує синтаксична архаїзація. Інверсований

порядок слів, характерний для урочистих жанрів в українській мові, зокрема поезії, молитви, гімну, здатний надати перекладу піднесеного звучання без залучення розгорнутих лексичних форм. Паралельно застосовується лексична архаїзація через введення церковнослов'янizmів і книжної лексики, що підсилюють відчуття урочистості. Оскільки граматичні архаїзми оригіналу – атрибутивні форми класичної японської, наказові форми, модальні конструкції – не мають безпосередніх морфологічних відповідників в українській мові, компенсація на лексичному і синтаксичному рівнях є неминучою і виправданою.

Важливою відмінністю перекладу заклинань від перекладу мовлення персонажів є також допустимий рівень семантичної непрозорості. У репліках персонажів надмірна архаїзація може ускладнювати сприйняття і руйнувати темп оповіді, оскільки глядач має швидко орієнтуватися в тому, що відбувається і що відчуває герой. Натомість заклинання за своєю природою допускає певну семантичну незрозумілість, ба більше, вона є частиною його ритуального ефекту. Глядач не обов'язково має розуміти кожне слово, головне, щоб він відчував, що відбувається щось сакральне. У зв'язку з цим у перекладі ритуальних текстів допустимий вищий ступінь архаїзації порівняно зі звичайними репліками персонажів без ризику втрати комунікативного ефекту.

Таким чином, відтворення архаїчної лексики в українському перекладі аніме є комплексним завданням, що потребує розуміння різних рівнів тексту і свідомого вибору між перекладацькими стратегіями залежно від типу одиниці і її функції.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було розглянуто особливості функціонування застарілої лексики в аніме-дискурсі на матеріалі серії Fate та проаналізовано способи її відтворення в українському перекладі.

У підрозділах 2.1 і 2.2 встановлено основні особливості японської мови в аніме й визначено, що в її межах застаріла лексика виконує три основні функції: часової маркованості, ритуалізації мовлення та, найголовніше, характеристичної.

Аналіз чотирьох персонажів серії Fate показав, що кожен тип персонажа, що використовує застарілу лексику, має власний набір архаїчних маркерів.

У підрозділі 2.3 було визначено основні труднощі перекладу, і на їхній основі систематизовано сім перекладацьких стратегій: модернізацію, компенсацію, описовий переклад, переклад застарілим словом, переклад стилістично забарвленим, але не архаїчним словом, транскрипцію та опущення. Окремо встановлено, що переклад заклинань і ритуальних формул підпорядковується іншим принципам, ніж переклад мовлення персонажів: у таких текстах важливішими є ритм, цілісність тексту і збереження піднесеного регістру, тому в них допустимий вищий рівень архаїзації.

ВИСНОВКИ

Це дослідження присвячене аналізу застарілої лексики як стилістичного засобу в аніме на прикладі серії Fate та стратегіям її відтворення в українському перекладі. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки.

У першому розділі було розглянуто теоретичні засади вивчення застарілої лексики в українському та японському мовознавстві. З'ясовано, що в українській лінгвістичній традиції основним класифікаційним критерієм слугує причина виходу слова з активного вжитку: відповідно, застаріла лексика поділяється на історизми, що вийшли з ужитку разом із позначуваними реаліями, та архаїзми, витіснені з активного вжитку іншими словами за збереження самого поняття. Японська термінологія на позначення застарілої лексики ґрунтується на принципово іншому функціональному критерії й зосереджується на ступені зрозумілості лексеми та характері її актуального функціонування, розрізняючи кого (古語) – слова, що зберігають обмежену сферу вживання, та хайго/шіго (廃語/死語) – «мертву» лексику, незрозумілу пересічному носієві мови без спеціальної підготовки.

Аналіз стилістичних функцій застарілої лексики, здійснений у підрозділі 1.3, дозволив виокремити п'ять основних функцій: номінативну, функцію відтворення історичного колориту, характерологічну, урочисту та іронічно-комічну. Реалізація тієї чи іншої функції визначається не лише типом лексичної одиниці, а й характером контексту, у якому вона вжита.

У другому розділі увагу було зосереджено на практичному функціонуванні застарілої лексики в аніме-дискурсі. Встановлено, що аніме є специфічним лінгвістичним середовищем, де застаріла лексика підпорядкована вимогам масової комунікації: вона функціонує не як автентична реконструкція мови минулого, а як стилістична стратегія, розрахована на впізнаваність і швидке декодування глядачем. Саме ця орієнтація на комунікативну економію визначає особливу продуктивність архаїчних афіксів, що приєднуються до впізнаваних

основ і надають їм необхідного стилістичного забарвлення без ризику втратити аудиторію.

Визначено три основні функції застарілої лексики в аніме дискурсі: часової маркованості, ритуалізації мовлення та характеристикації персонажів, з яких остання є найпродуктивнішою. Встановлено, що застаріла лексика є важливою складовою якуварі-го – системи мовних стереотипів, що за допомогою мовних засобів допомагає передавати конкретні, культурно визначені образи персонажів. Аналіз чотирьох персонажів серії Fate засвідчив, що кожен тип якуварі-го реалізується через власний, неповторний набір архаїчних маркерів.

У підрозділі 2.3 систематизовано сім основних стратегій відтворення архаїчної лексики в українськомовному перекладі аніме: модернізацію, компенсацію, описовий переклад, переклад застарілим словом, переклад стилістично забарвленим, але не архаїчним словом, транскрипцію та опущення. Методологічною основою для їх оцінки слугувала модель перекладу Ю. Найди, відповідно до якої еквівалентність досягається не на рівні окремих лексичних одиниць, а на рівні відтвореного комунікативного задуму тексту. Водночас виявлено, що переклад ритуальних текстів підпорядковується іншій логіці: тут пріоритетом є збереження сакрального реєстру та ритмічної структури.

Таким чином, адекватне відтворення застарілої лексики в українському перекладі вимагає від перекладача розуміння не лише семантики архаїзму, а й функції, яку він виконує в конкретному контексті, типу персонажа, до мовлення якого він належить, та жанру тексту, у якому він функціонує. Відсутність усталеної перекладацької норми для роботи з якуварі-го та відповідно застарілою лексикою в українській практиці перекладу аніме є суттєвою прогалиною, усунення якої є необхідною умовою для підвищення якості перекладів і збереження художньої цілісності оригіналу. Результати цього дослідження можуть слугувати теоретичним підґрунтям для формування таких норм, а також бути використаними у навчальних матеріалах із японської філології та перекладознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. 3-тє вид. Київ : Видавничий центр «Академія», 2010. 464 с.
2. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2000. 248 с.
3. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либїдь, 2004. 640 с.
4. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство : навч. посїбник. Київ : Центр навчальної лїтератури, 2006. 288 с.
5. Де Соссюр Ф. Курс загальної лїнгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ : Основи, 1998. 324 с.
6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української лїтературної мови : підручник. Ч. 1. Київ : Радянська школа, 1965.
7. Букрієнко Н., Комїсаров О. Теорїя і практика перекладу. Японська мова : навч. підручник. Т. 1. Київ : Видавничий дїм Дмитра Бураго, 2014. 316 с.
8. Шкурятина Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська лїтературна мова. Модульний курс : навч. посїбник. Київ : Вища школа, 2007. 823 с.
9. Комарницька Т. К., Комїсаров К. Ю. Сучасна японська лїтературна мова : теоретичний курс : у 2 т. Т. 1. Київ : Видавничий дїм Дмитра Бураго, 2012. 320 с.
10. Попович А. С., Марчук Л. М. Стилїстика української мови : навчально-методичний посїбник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.
11. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилїстика та культура мови). Київ : Довїра, 1999. 431 с.

12. Грещук В. Стилїстика української мови. Короткий словник термїнів. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 82 с.
13. Ференц Н. С. Основи лїтературознавства: пїдручник. Київ: Знання, 2011. 431 с. [Електронний ресурс] – URL: <https://ukrtextbook.com/osnovi-literaturoznastva-ferenc-n-s/osnovi-literaturoznastva-ferenc-n-s-8-3-3-leksika-xudozhno%D1%97-movi.html> (дата звернення: 24 квітня 2026).
14. Сучасна українська лїтературна мова. Лексика і фразеологїя / за заг. ред. акад. І. К. Білодїда. Київ : Наукова думка, 1973. 439 с.
15. Сучасна українська мова : пїдручник / О. Д. Пономарїв, В. В. Рїзун, Л. Ю. Шевченко та їн. ; за ред. О. Д. Пономарева. Київ : Лїбїдь, 1997. 400 с.
16. Сучасна українська лїтературна мова : пїдручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, Н. І. Тоцька, І. М. Уздиган ; за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., доповн. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
17. Українська мова : енциклопедїя / [спївголови редкол.: В. М. Русанївський, О. О. Тараненко ; ред. кол.: М. П. Зяблюк та їн.]. Київ : Українська енциклопедїя їм. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
18. Романишин Н., Роман С. Застосування корпусних технологїй у дослідженні аудїовїзуального перекладу. Молодий вчений. 2022. № 10 (110). <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-26>
19. Гайдученко, Г. (б. р.). Історизми та архаїзми як основні виражальні засоби їсторичної стилїзації. Репозитарїй Херсонського державного педагогїчного унїверситету. [Електронний ресурс]. 2014. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/924>
20. デジタル大辞泉：進化する国語辞典：2025 年版 [Мобїльний застосунок] / 小学館（編） [Мобїльний застосунок]. App Store – URL: <https://apps.apple.com/ua/app/%E3%83%87%E3%82%B8%E3%82%BF%E3>

[%83%AB%E5%A4%A7%E8%BE%9E%E6%B3%89/id297431331?l=uk](https://news.mynavi.jp/article/20240202-2841313/)

(дата звернення: 1 травня 2026)

21. 死語の一覧と意味 119 選 | 昭和やバブルなどに流行し令和には使われなくなった言葉 [Електронний ресурс] / マイナビニュース. 2024. – URL: <https://news.mynavi.jp/article/20240202-2841313/> (дата звернення: 1 травня 2026).
22. 大濱徹也. 時代像を提示する「歴史用語」とは何なのだろう [Електронний ресурс]. 2009. Vol. 27. – URL: <https://www.nichibun-g.co.jp/data/web-magazine/manabito/history/history027/> (дата звернення: 1 травня 2026).
23. 金水敏 (2003). ヴァーチャル日本語役割語の謎. 東京: 岩波書店. 225 с.
24. Beukeboom C. J. Linguistic Stereotyping in Natural Language: How and When We Generalize in Communication About People. *Atlantic Journal of Communication*. 2025. Vol. 33, No. 5. P. 750–765. <https://doi.org/10.1080/15456870.2025.2525799>
25. Benveniste É. *Problems in General Linguistics* / transl. by M. E. Meek. Coral Gables : University of Miami Press, 1971. 317 p. (Miami Linguistics Series, No. 8).
26. Teshigawara M., Kinsui S. Modern Japanese 'Role Language' (Yakuwarigo): Fictionalised Orality in Japanese Literature and Popular Culture. *Sociolinguistic Studies*. 2012. Vol. 5, No. 1. P. 37–58. <https://doi.org/10.1558/sols.v5i1.37>
27. Gęszczak W. Stratification of Yakuwarigo as Character Stylization Patterns. *Silva Iaponicarum*. 2021. LXIV/LXV. P. 1–20. <https://doi.org/10.12775/sijp.2021.64-65.1>
28. Munday, J. (2016). *Introducing translation studies: Theories and applications* (4th ed.). Routledge.

29. 文雪「役割語の翻訳手法」博士論文、大阪大学文学研究科、2018 年 3 月 22 日。<https://doi.org/10.18910/69699>
30. 金水敏（編）（2014）．〈役割語〉小辞典．研究社．
31. Yamaguchi, Y. (2001). 古語. In *Nihon daihyakkajiten (Nipponica)*. Shogakukan. [Електронний ресурс]. URL: <https://kotobank.jp/word/%E5%8F%A4%E8%AA%9E-500277#w-1534672> (дата звернення: 1 травня 2026).
32. Sakakura, A. (n.d.). 廃語 . In *Nihon daihyakkajiten (Nipponica)*. Shogakukan. [Електронний ресурс]. URL: <https://kotobank.jp/word/%E5%BB%83%E8%AA%9E-598702#w-1576483>
33. Hosokawa, N. Kotodama: the multi-faced Japanese myth of the spirit of language. [Електронний ресурс]. – OUPblog. – 2014. – URL: <https://blog.oup.com/2014/05/kotodama-japanese-spirit-of-language/> (дата звернення: 3 травня 2026).
34. Fate/Zero. Телесеріал (аніме). 2011. Netflix. URL: <https://www.netflix.com/title/70304256> (дата звернення: 13 травня 2026).
35. Fate/stay night: Unlimited Blade Works Телесеріал (аніме). 2014. Netflix. URL: <https://www.netflix.com/title/80040330> (дата звернення: 20 травня 2026).
36. Fate/Strange Fake: Whisper of Dawn. Короткометражний фільм (аніме). 2023. Prime Video. URL: <https://www.primevideo.com/detail/0GV2C9W4PJK8CHQB8KBGF1NA9R> (дата звернення: 14 травня 2026).

37. Komai, Akira, and Thomas H. Rohlich. *An Introduction to Classical Japanese*. Bonjinsha, 1988.
38. 古語辞典. *Weblio 古語辞典*, [Електронний ресурс]. URL: <https://kobun.weblio.jp/> (дата звернення: 13 травня 2026).
39. 尾鼻靖子 (2017). 現代日本語における敬語の起源の形跡. *言語*, 45–60.
40. Shibatani, M. (1990). *The Languages of Japan*. Cambridge University Press. Cambridge, New York.

ДОДАТОК

Додаток 1

Триетапна перекладацька модель Ю. Найді

